

РОЗДІЛ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 347.632.1

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ОСПОРИЮВАННЯ БАТЬКІВСТВА

PROCEDURAL PECULIARITIES OF PROCEEDINGS ON CONTESTING PATERNITY

Ганкевич О.М.,
к.ю.н., викладач кафедри судочинства

Юридичний інститут

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Стаття присвячена дослідженню процесуальних особливостей розгляду справ про оспорування батьківства в Україні, визначено необхідність розмежування таких категорій справ, як оспорування батьківства та оспорування запису про батьківство. Справи про оспорування батьківства, які розпочинаються пред'явленням позову про виключення запису особи як батька з актового запису про народження дитини, можуть закінчуватися ухваленням рішення суду про виключення з актового запису про народження дитини позивача як батька. Єдиним предметом позову, тобто матеріально-правовою вимогою позивача до відповідача, є не оспорування батьківства, яке позивач зрештою ставить під сумнів під час доказової діяльності у суді, а виключення його як батька з актового запису про народження дитини. Для забезпечення чистоти понятійного апарату у дослідженні авторами запропоновано внести зміни до чинного Сімейного кодексу України, а саме – змінити назви та безпосередньо положення статей 136–138 Сімейного кодексу України і відмовитися від нормативного словосполучення «оспорування батьківства».

Ключові слова: оспорування батьківства, оспорування запису про батьківство, факт батьківства, свідоцтво про народження, позов, позовне провадження, предмет доказування.

Статья посвящена исследованию процессуальных особенностей рассмотрения дел об оспаривании отцовства в Украине и необходимости разграничения таких категорий дел, как оспаривание отцовства и оспаривание записи об отцовстве. Дела об оспаривании отцовства, которые начинаются предьявлением иска об исключении записи лица как отца из актовой записи о рождении ребенка, могут заканчиваться принятием решения суда об исключении из актовой записи о рождении ребенка записи об истце как отце. Единственным предметом иска, то есть материально-правовым требованием истца к ответчику, является не оспаривание отцовства, которое истец в итоге ставит под сомнение при доказательственной деятельности в суде, а исключение его как отца из актовой записи о рождении ребенка. Для обеспечения чистоты понятийного аппарата в исследовании авторами предложено внести изменения в действующий Семейный кодекс Украины, а именно изменить названия и непосредственно содержание статей 136–138 Семейного кодекса Украины, а также отказаться от законодательного словосочетания «оспаривание отцовства».

Ключевые слова: оспаривание отцовства, оспаривание записи об отцовстве, факт отцовства, свидетельство о рождении, иск, исковое производство, предмет доказывания.

The article investigates the procedural peculiarities of the cases contesting paternity in Ukraine and the need for separation of these types of cases as contesting paternity and challenge the record of fatherhood. Court case challenge of parenting that begin presentation of the claim withdraw person as the father of the birth record of the child may end up deciding the court to exclude from the record of the child's birth record of the applicant as the father, the only subject of the claim, that material legal requirement plaintiff to the defendant is not contesting paternity, which the plaintiff ultimately casts doubt on evidence-based activities in court, and exclude him as the father on the birth record of the child. To ensure the purity of the conceptual apparatus of the study authors proposed amendments to the current Family Code of Ukraine, namely to change the name and direct provisions of Articles 136–138 Family Code of Ukraine and refuse legislator from the standard phrase «challenge paternity».

Key words: challenge paternity, contesting a record of paternity, paternity, birth certificate, claim, action proceedings, subject of proof.

Відповідно до ст. 136 СК України в судовому порядку може розглядатися справа про оспорування батьківства особою, яка записана батьком. Основний наголос у цій категорії справ законодавець ставить на тому, що в порядку позовного провадження позивач (особа, яка записана батьком дитини) повинен довести відсутність кровного споріднення між собою та дитиною. Тобто позивачем ставиться під сумнів т. зв. презумпція батьківства при народженні дитини у шлюбі.

Водночас у ст. 136 СК України законодавець оперує двома різними категоріями: «оспорування батьківства», а в змісті йдеться про пред'явлення «позову про виключення запису особи як батька з актового запису про народження дитини». Таке формулювання назви та змісту ст. 136 СК України спонукає до роздумів. Крім того, на сьогодні залишається не визначеним ані на рівні національної доктрини, ані на рівні національного законодавства, ані на рівні роз'яснень судової практики питання про можливість оспорування не фактичного батьківства в

контексті ст. 136 СК України, а самого запису про батьківство, що обумовлює актуальність теми дослідження.

Науковий аналіз проблеми розмежування справ про оспорування батьківства і справ про оспорування запису про батьківство були предметом розгляду в роботах Л. М. Баранової, С. Ю. Гаврилової, Л. М. Звягінцева, Л. В. Красицької, З. В. Ромовської, Ю. С. Червоного.

Метою статті є дослідження процесуальних особливостей розгляду справ про оспорування батьківства в Україні та визначення необхідності розмежування таких категорій справ, як оспорування батьківства та оспорування запису про батьківство, адже наявність волевиявлення особи є однією з визначальних передумов як вчинення цивільно-правових правочинів, так і здійснення сімейних прав та виконання сімейних обов'язків. Безумовним є й той факт, що оспорування батьківства та оспорування запису про батьківство є взаємопов'язаними категоріями справ. Так, якщо в судовому порядку буде встановлено, що між особою, яка записана як батько дитини в актовому записі про

народження дитини, та дитиною відсутнє кровне споріднення, то ця обставина потягне за собою анулювання такого запису. І, навпаки, визнання недійсним запису про батьківство призведе до зміни батьківських правовідносин.

У науковій літературі наголошується на необхідності розмежування справ про оспорювання батьківства і справ про оспорювання запису про батьківства. Так, С. Ю. Гаврилова в дисертаційній роботі «Судочинство у справах про оспорювання батьківства (материнства)» стверджує, що у судовому порядку, крім оспорювання батьківства (материнства), можливе оспорювання виключно запису про батьківство (материнства) за умови порушень, допущених при вчиненні такого запису в органах запису актів цивільного стану. Це можуть бути такі зловживання працівників органів ДРАЦСу, як вчинення запису про батьківство за заявою, підписаною тільки матір'ю, а також, якщо заява подана під впливом погроз, насильства або в стані, коли позивач не розумів значення своїх дій чи не міг керувати ними, тобто з порушенням волевиявлення особи [1, с. 206-207]. В таких випадках, на думку вченої, суд не повинен розглядати питання про походження дитини, оскільки вважається, що особі на момент запису її батьком дитини було відомо, що вона фактично не є батьком цієї дитини. Суд повинен дослідити тільки обставини вчинення запису і дати їм оцінку [1, с. 209].

На продовження думки С. Ю. Гаврилової щодо дослідження судом обставин запису особи, яка не є батьком дитини, Л. М. Звягінцева зауважує, що предмет доказування залежить насамперед від особи, яка звернулася до суду з позовом про оспорювання батьківства (материнства), а також від діючих на момент народження дитини (і, відповідно, на момент реєстрації її народження) правил запису батьків дитини в книзі запису народжень. Правила запису народжень встановлюються залежно від того, перебувають чи не перебувають у шлюбі між собою батьки дитини. Оскільки правила запису про батька дитини у разі народження матір'ю, яка не перебуває у шлюбі з батьком дитини, часто піддавалися змінам, Л. М. Звягінцева наголошує, що для правильного визначення предмета доказування в цій категорії справ необхідно у передбачених законом ситуаціях встановити не відсутність кровного споріднення, а невідповідність вчиненого запису закріпленим у законі правилам. Такий предмет доказування визначений сімейним законодавством у випадках, коли матеріальною підставою для запису в якості батька дитини є не його кровний зв'язок з дитиною, а т. зв. соціальна спорідненість за відсутності генетичного (біологічного) походження дитини від конкретної особи.

Крім того, науковець констатує, що закон у ряді випадків свідомо визначає виникнення батьківства та материнства за згодою осіб, які не є кровними батьками дитини, забороняючи при цьому їм у подальшому оспорювання актового запису. Наприклад, ч. 5 ст. 136 СК України закріплює правило, згідно з яким не має права оспорювати батьківство особа, записана батьком дитини, якщо в момент реєстрації себе батьком дитини вона знала, що не є її батьком, а також особа, яка дала згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій відповідно до ч. 1 ст. 123 СК України. Аналогічну норму містить ч.ч. 2, 3 ст. 52 СК РФ. Проте, на погляд Л. М. Звягінцевої, в такому випадку записані батьками особи мають право оспорювати актовий запис у зв'язку з оманом (наприклад, особа бажала усиновити дитину, а не встановити батьківство), застосування до них погроз, шантажу, насильства, в результаті збігу тяжких сімейних обставин, перебування в стані, коли зазначена особа не здатна була розуміти значення своїх дій або керувати ними чи перебувала в стані матеріальної, службової або іншої залежності [2].

Сприйняття даної позиції Л. М. Звягінцевої спостерігається у судовій практиці РФ. Так, у п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду РФ від 25 жовтня 1996 року № 9

«О применении судами Семейного кодекса Российской Федерации при рассмотрении дел об установлении отцовства и о взыскании алиментов» зазначається, що при розгляді справ про оспорювання запису про батька (матір) дитини необхідно мати на увазі, що передбачене п. 2 ст. 52 СК РФ правило про неможливість задоволення вимоги особи, записаної батьком дитини на підставі п. 2 ст. 51 СК РФ, про оспорювання свого батьківства, якщо в момент запису цій особі було відомо, що вона не є батьком дитини, не виключає її права оспорити зроблений запис з мотивів порушення волевиявлення (наприклад, якщо заяву про визнання батьківства було подано під впливом погроз, насильства або в стані, коли позивач не був здатний розуміти значення своїх дій або керувати ними) [3].

Аналіз поглядів російських вчених у контексті окресленого питання дозволяє підсумувати, що відмінність справ про оспорювання батьківства (материнства) від справ про оспорювання запису про батьківство (материнства) залежить від підстав позову про оспорювання актового запису про батька дитини. Фактично, обов'язок конкретизувати підстави звернення до суду у справах про оспорювання актового запису про батьківство (материнства) та в залежності від цього визначити предмет доказування і, відповідно, приблизний перелік доказів покладається безпосередньо на суддю при прийнятті ним відповідної позовної заяви.

Національна доктрина сімейного права не містить аналітичних наукових розвідок з приводу окресленої проблематики. Авторі підручників, навчальних посібників з сімейного права, науково-практичних коментарів до СК України лише констатують наявність законодавчої заборони оспорювати батьківство особою, яка записана батьком дитини, якщо в момент реєстрації народження дитини вона знала, що не є батьком [4], інколи зазначаючи, що у разі надходження такої заяви, суддя має відмовити у відкритті провадження у справі на підставі п. 1 ч. 2 ст. 122 ЦПК України [5, с. 370].

Обережною в цьому контексті є позиція З. В. Ромовської. В цілому в коментарі до СК України науковець зауважує, що закон позбавляє можливості оспорювати батьківство того, хто знав, що не є батьком дитини, але за його згодою був зареєстрований ним. Водночас наводить наступний приклад:

«Г. одружився з жінкою, яка народила дитину, не перебуваючи у шлюбі з її батьком. З метою зміцнення сім'ї Г. дав згоду на реєстрацію себе батьком дитини, хоча знав, що не є ним. Через певний час шлюб між ними було розірвано.

Г. оспорити запис його батьком дитини не зможе, хіба що лише тоді, коли доведе, що його дружина діяла недобросовісно, маючи намір добитися запису його батьком своєї дитини і не маючи наміру проживати з ним однією сім'єю» [6, с. 275-276].

Як вбачається з наведеного прикладу, науковець гіпотетично допускає ситуацію, коли позивач може оспорювати в суді не відсутність кровного споріднення між ним та дитиною, про що він знав, а безпосередньо запис про батьківство.

Разом з тим доцільно зауважити, що у науково-практичному коментарі до СК України за авторством Е. М. Багача, Ю. В. Білоусова зазначається, що «законодавець не виключає право особи, записаної батьком дитини за її заявою про встановлення батьківства, оспорювати здійснений органом ДРАЦС запис за мотивами порушення волевиявлення (наприклад, якщо заява про встановлення батьківства була подана під впливом погрози, насильства тощо)». До того ж, науковці визнають, що особи, які дали згоду на народження дитини в результаті допоміжних репродуктивних технологій, не зважаючи на заборону, передбачену ч. 5 ст. 136 СК України, можуть оспорити батьківство у судовому порядку, якщо, наприклад, чоловік дав

згоду на запліднення своєї дружини донорською спермою, а у дійсності вагітність настала не від цього, а від зв'язку зі стороннім чоловіком, або коли згода на застосування допоміжних репродуктивних технологій була надана під впливом погрози, насильства тощо чи особи були введені в оману щодо генетичних властивостей донора [7].

Водночас автори не уточнюють ні норми закону, яка передбачає право особи, записаної батьком дитини за її зявою про встановлення батьківства, оспорювати здійснений органом ДРАЦСу запис за мотивами порушення волевиявлення, ні своєї теоретичної позиції, яка дозволила їм прийти до висновків про можливість за певних обставин оспорити виключно запис про батьківство.

На неможливості позбавити права на оспорювання батьківства особи, яка надала згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій, а у реальній дійсності дитина була народжена від сторонньої особи, наголошує Л. В. Красицька [8, с. 54]. На підтримку висловлених вище суджень щодо можливості захисту потерпілої сторони у безвихідній ситуації, в яку її ставить чинна ч. 5 ст. 136 СК України, І. В. Рубець пропонує зазначену норму викласти в наступній редакції: «Не має права оспорювати батьківство особа, записана батьком дитини, якщо в момент реєстрації себе батьком дитини вона знала, що не є її батьком, крім випадків, коли такий запис було зроблено з порушенням її вільного волевиявлення, а також особа, яка дала згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій відповідно до ч. 1 ст. 123 цього Кодексу, крім випадків, коли така згода була отримана з порушенням її вільного волевиявлення, або якщо не буде доказано, що дружина завагітніла іншим способом» [9, с. 56]. В цілому така позиція науковця має право на існування та підтримку. При цьому, на нашу думку, варто говорити про оспорювання запису про батьківство, а не самого факту батьківства, що також має бути враховано при внесенні змін до ч. 5 ст. 136 СК України. Крім того, у пропонованій нормі міститься оціночна категорія «вільне волевиявлення», яку в кожній конкретній справі буде визначати та оцінювати як таку суд. Тобто на судді в черговий раз покладатиметься завдання, уникаючи суб'єктивізму, ухвалити законне та обґрунтоване рішення з правильною оцінкою наявності чи відсутності вільного волевиявлення особи, записаної батьком дитини, якщо в момент реєстрації себе батьком дитини вона знала, що не є її батьком, але що не гарантує подальшого оскарження такого рішення в судах апеляційної та касаційної інстанцій.

Отже, на сьогодні невизначеним на рівні національної доктрини, на рівні національного законодавства, на рівні роз'яснень судової практики (у постанові Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» на відміну від постанови Пленуму Верховного Суду РФ від 25 жовтня 1996 року № 9 «О применении судами Семейного кодекса Российской Федерации при рассмотрении дел об установлении отцовства и о взыскании алиментов» не передбачено винятків із правила, закріпленого ч. 5 ст. 136 СК України) залишається питання про можливість оспорювання не фактичного батьківства в контексті ст. 136 СК України, а самого запису про батьківство.

Повністю погоджуємося з науковцями, які підняли питання про необхідність розмежування цих категорій справ, адже наявність волевиявлення особи є однією з визначальних передумов як вчинення цивільно-правових правочинів, так і здійснення сімейних прав та виконання сімейних обов'язків.

Так, ч. 1 ст. 122 СК України визначено, що дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, походить від подружжя. Для визначення походження дитини від подружжя достатньо двох документів: свідоцтва про шлюб та документа

закладу охорони здоров'я про народження дружиною дитини. При здійсненні актового запису в Книзі реєстрації народжень не вимагається присутність обох батьків. Тому жінка, маючи свідоцтво про шлюб та документ закладу охорони здоров'я, може без жодних перепон отримати свідоцтво про народження дитини, де батьком дитини вказаний її чоловік. Безумовним є й той факт, що оспорювання батьківства та оспорювання запису про батьківство є взаємопов'язаними категоріями справ. Так, якщо в судовому порядку буде встановлено, що між особою, яка записана як батько дитини в актовому записі про народження дитини, та дитиною відсутнє кровне споріднення, то ця обставина потягне за собою анулювання такого запису. І навпаки, визнання недійсним запису про батьківство призведе до зміни батьківських правовідносин. Проте ще раз наголошуємо, чинний закон визначає за можливе оспорювати батьківство з позиції відсутності кровного споріднення між особою, записаною батьком, і дитиною шляхом пред'явлення позову про виключення запису позивача як батька з актового запису про народження дитини.

Як вбачається з наведеного, цілком очевидно, що для забезпечення чистоти понятійного апарату настав час змінювати назви та безпосередньо положення статей 136–138 СК України.

Оптимальним вирішенням цього завдання вбачається у відмові законодавця від нормативного словосполучення «оспорювання батьківства». У ч. 1 ст. 136, ч. 2 ст. 137, ч. 1 ст. 138 СК України чітко визначено, що у цій категорії справ до суду пред'являється позов про виключення запису як батька з актового запису про народження дитини. Саме таке формулювання має міститися у резолютивній частині рішення суду про задоволення позову (ч. 2 ст. 136 СК України).

Пропоноване формулювання назв статей 136–138 СК України попереджатиме виникнення проблематичної ситуації розмежування справ про оспорювання батьківства і справ про оспорювання безпосередньо запису про батьківство, про що йшлося вище. Предмет позову в цих справах єдиний – виключення позивача як батька з актового запису про народження дитини, а ось що буде підставою позову залежатиме від обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги. Такими обставинами можуть бути й відсутність кровного споріднення між особою, яка записана батьком, та дитиною, й невідповідність вчиненого запису закріпленню у законі правилам, зокрема запис особи батьком з порушенням її волевиявлення (застосування до чоловіка погроз, шантажу, насильства, в результаті збігу тяжких сімейних обставин, перебування у стані, коли він був не здатний розуміти значення своїх дій або керувати ними чи перебував у стані матеріальної, службової або іншої залежності).

Єдиною метою звернення до суду, або те, що в цивільному судочинстві обумовлює позовну вимогу позивача та визначає його юридичну зацікавленість у справі, є ухвалення судом рішення про виключення його прізвища, ім'я, по батькові як батька з актового запису про народження дитини. Правильно визначена підстава позову, основною з яких, як наголошується в СК України і у постанові Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» є відсутність кровного споріднення між особою, яка записана батьком, та дитиною, сприяє ухваленню рішення в інтересах позивача. За наявності такого рішення, яке набрало законної сили, задовольняється матеріально-правова зацікавленість позивача – через судову діяльність у його справі в актовий запис про народження дитини відділ ДРАЦСу зобов'язується внести зміни шляхом анулювання його прізвища, ім'я, по батькові в графі «батько». Таким чином, визначальним і юридично правильно сформульованим в

цій категорії справи повинен бути предмет позову, а підстави позову можуть вирізнятися в залежності від життєвих обставин, які обумовлюють звернення позивача до суду.

Водночас з метою законодавчого вирішення наукової дискусії про можливість судового розгляду справ про виключення позивача як батька з актового запису народження дитини на підставі відсутності кровного споріднення між ним та дитиною і справ про т. зв. оспорювання безпосередньо запису про батьківство, зробленого з порушенням правил реєстрації актів цивільного стану або за відсутності вільної згоди чоловіка на такий запис, з врахуванням необхідності полегшення практичної діяльності суддів пропонуємо ч. 5 ст. 136 СК України викласти у наступній редакції:

«5. Особа, записана батьком дитини, якщо в момент реєстрації себе батьком дитини вона знала, що не є її батьком, а також особа, яка дала згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій відповідно до частини першої статті 123 цього Кодексу, при пред'явленні позову про виключення запису про нього як батька з актового запису про народження дитини не має право посилатися на відсутність кровного споріднення між нею та дитиною, факт застосування допоміжних репродуктивних технологій як на підставу позову.

Особа, записана батьком дитини, якщо в момент реєстрації себе батьком дитини вона знала, що не є її батьком, а також особа, яка дала згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій відповідно до частини першої статті 123 цього Кодексу, має право пред'явити позов

про виключення запису про нього як батька з актового запису про народження дитини, якщо в момент державної реєстрації народження дитини мали місце обставини, які засвідчують відсутність вільної згоди чоловіка на таку реєстрацію, або така реєстрація проводилася з порушенням правил, встановлених законом.».

Зважаючи на викладене, можна сформулювати декілька висновків:

1. У справах про оспорювання батьківства, які розпочинаються пред'явленням позову про виключення запису особи як батька з актового запису про народження дитини, можуть закінчуватися ухваленням рішення суду про виключення з актового запису про народження дитини запису про позивача як батька, єдиним предметом позову, тобто матеріально-правовою вимогою позивача до відповідача, є не оспорювання батьківства, яке позивач зрештою ставить під сумнів під час доказової діяльності у суді, а виключення його як батька з актового запису про народження дитини.

2. Для забезпечення чистоти понятійного апарату потрібно змінити назви та безпосередньо положення статей 136–138 СК України. Отже, потрібно відмовитися від нормативного словосполучення «оспорювання батьківства». У ч. 1 ст. 136, ч. 2 ст. 137, ч. 1 ст. 138 СК України чітко визначено, що у цій категорії справ до суду пред'являється позов про виключення запису як батька з актового запису про народження дитини. Саме таке формулювання має міститися у резолютивній частині рішення суду про задоволення позову (ч. 2 ст. 136 СК України).

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврилова С. Ю. Судопроизводство по делам об оспаривании отцовства (материнства) : Дис.... канд. юрид. наук по спец. : 12.00.15 / С. Ю. Гаврилова. – Саратов, 2001. – С. 206–207.
2. Справочник по доказыванию в гражданском судопроизводстве / Под ред. И. В. Решетниковой. – 5-е изд., доп. и перераб. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.consultant.ru
3. О применении судами Семейного кодекса Российской Федерации при рассмотрении дел об установлении отцовства и о взыскании алиментов : Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 25 октября 1996 года № 9 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=66266>
4. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України : пер. з рос. / С. В. Ківалов, Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий та ін. ; за ред. Ю. С. Червоного. – К. ; О. : Юрінком Інтер, 2008. – 504 с.
5. Сімейний кодекс України : науково-практичний коментар / За заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Фурса С. Я., КНТ, 2008. – 1248 с.
6. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : Науково-практичний коментар / З. В. Ромовська. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 532 с.
7. Багач Е. М. Сімейний кодекс України : Науково-практичний коментар / Е. М. Багач, Ю. В. Білоусов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://all-books.biz/pravo-simeynoe/simeyniy-kodeks-ukrajini-naukovo-praktichniy.html>
8. Красицька Л. В. Оспорювання батьківства / Л. В. Красицька // Юридична Україна. – 2008. – № 7. – С. 52–57.
9. Рубець І. В. Презумпція батьківства та можливості її спростування за сімейним законодавством України / І. В. Рубець // Юридична наука. – 2011. – № 6. – С. 53–57.